

Anders Hagström

Spanska inbördeskriget 1936-1939

Innehåll

1. Från revolution till inbördeskrig	1
Militär elephantiasis.....	1
Upproret i Asturien	2
Folkfront och radikaliserings.....	2
2. Generalernas långa natt	3
Folkfronten inför kuppen	4
Revolution	5
Ledarskapets kris.....	5
Kommunisterna	6
Socialistpartiet, CNT och POUM	6
Den borgerliga ordningen återställs	7
Nederlag	8
Den mest ohederliga församling som funnits.....	8
Sista akten	9
3. De besegrades långa krig	9
En halv miljon flyktingar	10
Interneringsläger	10
Främlingslegionen.....	10
På alla fronter	11
Väntjänst åt nazisterna	11
Återupptog striden.....	12
4. De internationella brigaderna	12
Försvarade Madrid	13
Misstro	13
Oerhörda förluster	14
5. Den svenska solidariteten med Spanien	15
Lag mot frivilliga	16
Spanienrörelsen.....	16
Arbetarna ryggraden.....	17
Olust och vånda.....	17
Luften gick ur.....	18

1. Från revolution till inbördeskrig

I mitten av juli 1936 revolterade den spanska krigsmakten mot den folkvalda folkfrontsregeringen och utlöste ett tre år långt inbördeskrig. Mellan en halv miljon till en miljon människor dödades i detta hatfyllda krig som skulle sluta med kuppgeneralen Fransisco Francos seger. I denna den första i en serie av artiklar om det spanska inbördeskriget skildras bakgrunden till inbördeskriget.

Den ekonomiska världskris som gjorde slut på det ”glada tjugotalet” fick general Primo de Riveras drygt sjuåriga diktatur att bryta samman. Generalen som kung Alfonso XIII betecknade som sin egen ”Mussolini” avgick 1930 sedan han förlorat allt stöd och gick i exil i Paris, där han avled efter bara några veckor. Året efter Primo de Riveras avgång tvingades även Alfonso att kasta in handduken sedan de republikanska partierna vunnit stort i kommunalvalen i mitten av april. Dagen efter valet blev demonstrationerna mot monarkin så omfattande att Alfonso flydde landet, men utan att formellt avsäga sig tronen. Republiken utropades, den andra i ordningen i Spaniens historia.

I valet till det första republikanska parlamentet i juni 1931 blev Socialistpartiet störst med 117 mandat av 457 mandat, och de bildade en koalitionsregering med de liberala republikanerna. Arbetarklassen blev dock snabbt besviken på den nya regeringen som skyggade för att ta itu med landets konfliktladdade problem.

Majoriteten av befolkningen – 70-80 procent – fick sin utkomst från jordbruket, men större delen av jordtillgångarna låg i händerna på stora och medelstora jordägare. Bara en tredjedel ägdes av böndernas stora massa och en stor del av denna jord gav dålig avkastning, vilket inte bara berodde på dess kvalitet utan också på böndernas fattigdom som förhindrade ett effektivt utnyttjande av jorden. De jordägande småbönderna i norr och lantarbetarna på de stora godsens i söder levde långt under en dräglig levnadsstandard. En jordomfördelning kunde bara ske på bekostnad av de stora godsägarna, som spelat en dominerande roll under monarkin. Något som gjorde frågan om jordens fördelning till en ytterst explosiv fråga.

Till detta kom att den spanska industristrukturen var outvecklad och hantverksmässig. Det första världskriget hade visserligen satt fart på industrialiseringen i det neutrala Spanien, men det var i Katalonien, där mer än 40 procent av landets arbetarklass fanns koncentrerad, och Baskien som denna process hade lämnat de djupaste spåren.

Den unga och vitala arbetarklass som vuxit fram hade ingen motpart i en stark och självmedveten borgarklass. Tvärtom, under monarkin hade de spanska kapitalisterna fått finna sig i att spela andra fiolen under den jordägande oligarkins vakande öga – och rymliga ficka. Något som de knappast uppskattade men i djupet av sina krämarsjälars insåg dock stora delar av borgerligheten att mellan den själv och den ofta syndikalistiskt influerade spanske arbetaren stod bara statsmakten med sina poliser, domstolar och fängelser.

Militär elefantiasis

Samtidigt var den spanska statsapparaten ökad för sin korruption och inkompetens. Om kärnan i varje statsapparat är dess roll som yttersta garant för den bestående ordningen, så speglade polisen och militären verkligen Spaniens tillstånd.

Beväpnade specialkårer, Guardia Civil, upprätthöll ett hatat och godtyckligt polisvälde på landsbygden. Vid mer än ett tillfälle lynchades civilgardister av uppretade och desperata bönder som inte såg någon annan utväg än att slå ihjäl sina pågoandar.

Militären var ytterst föråldrad i jämförelse med länderna norr om Pyrenéerna och leddes av en ofantligt uppsväld officerskår. Det fanns en officer på mellan sex till tio meniga, något av ett

rekord i militär elephantiasis. Denna improduktiva men privilegierade kast dög knappast till att föra ett modernt och mekaniserat krig. Däremot dög den till att terrorisera fattigbönder och nomader i statens koloniala äventyr på andra sidan Medelhavet. De mest erfarna enheterna lärde sig att mörda och lemlästa i Spanska Marocko. Metoder som de sedermera skulle ta med sig hem till Spanien.

Som om inte allt detta vore nog för att få igång en revolutionär jäsning överlagrades de sociala motsättningarna av etnisk-nationella spänningar. Den spanska staten hade aldrig förmått att skapa en enhetlig nation av de folkslag som rymdes inom landets gränser. Därtill var den för mycket ett instrument för den jordägande oligarkin på bekostnad av alla andra grupper. I Baskien och Katalonien fanns traditionellt starka separatiska strömningar som underblåstes av att dessa, de mest utvecklade delarna av Spanien, hade ekonomiska band med England och Frankrike.

Upproret i Asturien

Istället för att djärvt ta itu med dessa problem valde den nya regeringen att kompromissa med högern – utan att varken kunna tillfredsställa den eller de egna anhängarna. Resultatet uteblev inte. Valet 1933 vanns av högern. *”Enbart på grund av vänsterregimens högerpolitik”*, erkände socialistledaren Indalecio Prieto några år senare. En kommentar som var desto mer anmärkningsvärd som Prieto själv var en pragmatiker som hörde hemma på sitt partis högerkant. Confederación Nacional del Trabajo (CNT), den stora lösligt organiserade syndikalistiska landsorganisationen, hade besviket och stärkt i sin traditionella *”antipolitiska”* hållning, uppmanat till bojkott av valet.

Den nyvalda högerregeringen gick omedelbart till angrepp på den föregående regeringens blygsamma reformer. Arbetarnas reaktion blev kraftig. Kulmen kom när CEDA, den katolska högerpartiet, gavs plats i regeringen i oktober 1934. Socialistpartiet hade hotat att besvara ett intåg av CEDA i regering med väpnad kamp. Ställd inför fullbordat faktum utlöste socialisterna, det socialistledda facket UGT, och de så kallade arbetarallianserna, en landsomfattande generalstrejk. I Asturien reste sig gruvarbetarna och utropade en revolutionär ordning. I exempelvis Sama proklamerade den lokala revolutionära kommittén *”proletariatets diktatur”* och bildandet av en *”röd armé”*.

Högerregeringen lyckades dock slå ned revolten efter två veckors strider. Till Asturien skickade regeringen Fransisco Franco och hans marockanska specialtrupper. Franco, som misslyckats med att bli marinofficer på grund av att marinen hade haft för få fartyg kvar efter det katastrofala kriget med USA om Kuba 1898, hade istället gjort karriär som energisk slaktare i det koloniala kriget i Spanska Marocko.

I Asturien genomförde han en upprepning i bästa kolonialkrigs-stil. En spansk general lär ha sagt att Franco *”gav sig ut och jagade gruvarbetarna som djur”*. Enligt en uppgift dödade Francos trupper cirka 3 000 människor. De flesta efter att striderna upphört! Cirka 30 000 personer greps. Även i Katalonien organiserades ett uppror, men det slogs ned på bara några dagar.

Trots sin seger lyckades inte högern hålla ihop. I januari 1936 upplöste president Zamora Cortes, det spanska parlamentet, sedan han misslyckats få till stånd en ny högerregering och vägrade att låta CEDA-ledaren Gil Robles bli premiärminister för en ny regering.

Folkfront och radikalisering

Inför valet bildade de spanska arbetarpartierna tillsammans med liberalerna en gemensam valfront, den så kallade folkfronten, på ett begränsat reformprogram som inte skulle lösa några frågor på ett avgörande sätt. Folkfronten vann knappt med mer än 4,6 miljoner röster

mot högerens 4,5 miljoner, inte minst tack vare att CNT denna gång övergivit sin bojkottinställning.

Innan den nya regeringen ens hunnit tillträda firade arbetarna valframgången på sitt eget vis. Fängelser stormades och många av de mer än 15 000 politiska fångarna, varav en betydande del fängslats till följd av sitt deltagande i upproret 1934, fritogs innan en officiell allmän amnesti utfärdades i slutet av februari. I Asturien tvingade gruvarbetarna fram återanställning av de arbetare som sparkats från sina jobb efter upproret.

Med utgångspunkt i Madrid svepte en stor strejkvåg fram över landet. De första dagarna i juli strejkade mer än en miljon människor. Men det var inte bara i städerna som folkfrontens valseger underblåste de radikala stämningarna. På landsbygden ockuperades jordegendomar av jordlösa bönder och lantarbetare.

En politisk kris med revolutionära övertoner var under full uppsegling. Med sina handlingar visade landets fattiga, förtryckta och exploaterade att de inte längre var beredda att finna sig i den gamla ordningen. De ville ha revansch.

Den katolska kyrkan, en parasitär koloss som samtidigt var en av landets största jordägare och en av de i särklass mest hatade institutionerna i det spanska samhället, drabbades hårt av den frisläppta vreden. Runt om i Spanien brann kyrkorna och mer än en präst jagades iväg av sina församlingsbor under hot om snar död.

Besegrade i valet, med en regering som de hatade och misstrodde och ställde inför de arbetandes krav, beslöt högern att ta makten med våld. I synnerhet som den nya folkfrontsregeringen inte på något sätt lyckades hålla tillbaka den folkliga vreden.

”Ett land kan leva under en monarki, eller en republik med ett parlamentariskt eller enväldigt system, under kommunism eller fascism. Men det kan inte leva i anarki. Nu befinner sig tyvärr Spanien i anarki. Vi är samlade till demokratins begravningsakt”, utropade Gil Robles demagogiskt i Cortes i mitten av juni 1936.

I den vittförgrenade konspiration som snabbt tog form intog militären naturligt den viktigaste rollen eftersom det hade en färdig organisation och vapen. På morgonen den 18 juli sändes ett manifest skrivet av kuppgeneralen Fransisco Franco ut över radiostationerna i Spanska Marocko och Kanarieöarna:

”Spanjorer! Envar som hyser helig kärlek till Spanien till alla dem som i de djupa leden har bedyrat sin trohet mot landet, till dem vilka svurit att med sina liv försvara henne mot hennes fiender. Nationen kallar er till sitt försvar”.

Högerens resning hade börjat!

2. Generalernas långa natt

I mitten av juli 1936 revolterade den spanska krigsmakten mot den folkvalda regeringen och utlöste ett tre år långt inbördeskrig. Det var början på ”generalernas långa natt”. Mellan en halv miljon till en miljon människor dödades i detta hatfyllda krig som skulle sluta med kuppgeneralen Fransisco Francos seger. Denna den andra i en serie av artiklar om det spanska inbördeskriget skildrar den klasskonflikt som genomsyrade och präglade hela inbördeskriget.

Den 17 juli 1936 inledde generalerna sitt uppror mot den några månader tidigare installerade folkfrontsregeringen. Den gamla ordningen skulle med alla medel säkerställas mot de upproriska arbetarna och bönderna.

Generalerna uttryckte naturligtvis inte saken så: ”Rättvisa och likställdhet inför lagen istället för frigjordhet och tyranni. Arbete åt alla. Social rättvisa, uppbyggd utan bitterhet eller våld,

och en rättvis och fortgående fördelning av rikedomarna utan att förstöra eller hota den spanska ekonomin.” Men få lurades av de fagra löftena. En bidragande orsak var nog att mannen som skrev dessa rader var okänd som ”slaktaren från Asturien”, Fransisco Franco.

Bakom resningen låg en bred allians av Spaniens alla konservativa och reaktionära krafter, från de olika monarkistiska fraktionerna till officersskåren. Och så, förstås, José Antonio Primo de Riveras falangister, den spanska upplagan av fascismen.

I motsats till i Tyskland och Italien var det dock inte fascisterna som satte sin prägel på det reaktionära anloppet mot arbetarklassen och de fattiga och jordlösa bönderna hur mycket än kuppgeneralerna betecknades som ”fascister” av sina republikanska motståndare, utan militären som satte sin prägel på Falangen och förvandlade den till en stöttepelare för sin regim (till fascistveteranernas eller ”de gamla skjortornas” stora förtret.)

Franco skulle på kort tid bli kuppgeneralernas ledare och dessutom utropas till statschef genom en mindre kupp som överrumplade hans generalskollegor, som inte kunde göra annat än att maktlöst kalla honom ”*horunge*” och ”*svin*” bakom hans rygg. Men han hade inte varit självskriven för rollen trots att han inom officersskåren betraktades som en av de mest kompetenta generalerna – han hade haft stor portion tur. Den kanske allra starkaste kandidaten, Sanjurjo, ledaren för ett misslyckat kuppförsök 1932, slogs ut redan i resningens inledningskede. Han omkom i en flygolycka. Elaka rykten påstod att den berodde på att den fete generalen vägrat lämna kvar sina paraduniformer i den portugisiska exilen, vilket överlastade det flygplan som skulle föra honom till Spanien och militärkuppen.

Det var på sätt och vis en symbolladdad upptakt. Den guldgalonerade operetthjälten stupade på sin dumdryga arrogans. Och så hade det antagligen gått med hela upproret om inte en faktor spelat kuppmännen i händerna under de första avgörande dagarna.

Folkfronten inför kuppen

Folkfrontsregeringen väcktes brutalt av militärkuppen. Kort dessförinnan hade den slött avfärdat alla kupptrykten: ”*Jaså, det skall bli resning*”, sa regeringschefen Quiroga, ”*Gott, själv tänker jag ta mig en middagslur*”.

Yrvaken reagerade den som alla närsynta reformister i farans stund: In i det sista hade den tyska socialdemokratin klamrat sig fast vid Weimarrepublikens institutioner och hoppats att Adolf Hitler skulle respektera dem istället för att mobilisera arbetarklassen till kamp mot det nazistiska hotet; in i det sista hade Salvador Allendes chilenska folkfrontsregering klamrat sig fast vid den konstitutionella ordningen och vägrat att organisera den chilenska arbetarklassen till kamp mot de militära konspiratörerna och deras anhängare.

Istället för att samla och beväpna sina anhängare började den spanska folkfrontsregeringen genast att försöka förhandla med den revolterande militären. Barrio, som ersatte Quiroga, erbjöd kuppgeneralen Mola plats i regeringen! Mola gav dock folkfrontspolitikerna det svar de förtjänade: ”*Ni har era anhängare och jag har mina. Om vi skulle nå en uppgörelse skulle vi båda förråda våra ideal och våra anhängare. Vi skulle båda förtjäna att lynchas.*”

Dyrbar tid förspilldes på dessa fåfänga manövrer. De utbredda kraven på beväpning av folket för att kunna kämpa mot militären besvarades av folkfrontsregeringen med ”*att den bästa hjälp regeringen kan få är att man garanterar det dagliga livets normala gång och visar föredömligt lugn samt förtroende för statens militära styrka*”. Samma styrka som just var i full färd att revoltera mot regeringen!

Militären och dess civila allierade tog över stad efter stad. I söder erövrade Franco, redan fast etablerad i Spanska Marocko, större delen av Andalusien och delar av Extremadura. I norra och centrala delarna av landet erövrade kuppanshängarna Baskien, Asturien, Galicien och delar

av Kastilien. Överallt upprepades samma mönster. När väl kuppmännen etablerat sin regim började terrorn och utrensningarna i stor skala. Det är nödvändigt att sprida en atmosfär av terror, uppger general Mola ha instruerat. *”Vi måste skapa intryck av överlägsenhet... Var och en som öppet eller i hemlighet är anhängare av folkfronten måste skjutas.”*

Revolution

Nu kastade arbetarklassen sin tyngd i vågskålen. Den 19 juli stormade arbetarna i Barcelona den lokala kasernen. Dagen efter hade de tagit kontroll över hela staden. I Barcelona hade kuppöversöket letts av general Goded. Rebellofficerarna hade förklarat för soldaterna att de skulle sättas in för att slå ned ett anarkistiskt uppror. Goded, som erövrade Mallorca utan att avlossa ett enda skott, misslyckades att ta kontroll över staden och övertalades att uppmana sina anhängare att ge upp. Inom loppet av några dagar nedkämpades kuppen även i Baskien och Asturien.

På de flesta ställen där arbetarna och bönderna fått övertaget växte det fram ett improviserat lappverk av kommittéer som tog över myndigheternas uppgifter. Statsapparaten hade antingen gått över till kuppgeneralerna eller helt enkelt kollapsat under händelsernas tryck. I de områden där arbetarna och bönderna lyckats beväpna sig och fördriva rebellerna eller helt enkelt avrättat dem – kuppgeneralernas skoningslösa terror kunde inte annat än framkalla en blodig motreaktion – kom kampen att spontant trappas upp.

På många företag sparkades den gamla ledningen – om den inte redan flytt – och ersattes av valda kommittéer. Pierre Broué och Emile Témime nämner i sin studie av det spanska inbördeskriget följande exempel:

”Monteringsfabriken Ford Ibérica Motor hade före revolutionen 336 fast anställda arbetare, 142 tillfälligt anställda och 87 tjänstemän. Direktören accepterade först att stanna i företaget med en lön på 1 500 pesetas i månaden, sedan flydde han. Fabriken leddes av en vald kommitté med arton medlemmar, tolv arbetare och sex tjänstemän, av vilka hälften tillhörde /det syndikalistiska/ CNT och /det socialistiska/ UGT.”

Men inte bara fabrikerna togs över:

”I Barcelona, kollektiviseringens högborg, tog arbetarna redan de första dagarna över de kommunala transportmedlen (tåg, bussar, tunnelbana), järnvägarna som snart dirigeras i hela området av en CNT-UGT-kommitté, gas och elektricitet, telefon, press, teatrar, hotell och restauranger...”

På landsbygden togs många av de stora lantegendomarna över av småbönder och lantarbetare. Jordbrukskollektiv tog form på de ockuperade godsena och spred sig över Aragonien, Kastilien och Valencia .

Frank Mintz, en annan av dem som studerat denna utveckling, uppskattar att det ”fanns cirka 1 865 kollektiv på industri-, jordbruks- och tjänstesidan, som omfattade mellan 1 220 000 och 1 600 000 arbetare med familjer”. Detta ”på en befolkning med totalt cirka fem miljoner i arbetsför ålder i det republikanska Spanien (Spaniens delning, fronternas rörlighet, inkallelserna och arbetslösheten i en del industrier försvårar beräkningen)”.

Ledarskapets kris

Militärkuppen hade varit högerens svar på den djupa politiska krisen Spanien befann sig i 1936. Deras resning hade inte bara fått krisen att explodera i ett öppet inbördeskrig, den accelererade också de breda massornas radikaliserings. Arbetar- och bondekommittéerna, alla de radikala åtgärderna för att få kontroll över situationen – allt dessa element pekade fram mot en social revolution.

Men en viktig faktor saknades. Det fanns inget revolutionärt parti med massförankring som kunde samordna och ge arbetarnas och småböndernas kamp en gemensam målsättning: att besegra högerns resning och rycka upp den med rötterna – och inom ramen för denna målsättning sopa undan de för tillfället maktlösa resterna av den gamla staten och ersätta den med en statsapparat byggd på massornas egna organ och aktivitet.

Kommunisterna

I juli 1935 hade den Kommunistiska Internationalen, Komintern, samlats till kongress, den sjunde i ordningen sedan dess tillkomst 1919. I ett tal till kongressdelegaterna hade Komintern-ledaren Dimitrov analyserat orsaken till att de klasstrider som utkämpats sedan den spanska republikens tillkomst inte lett till avgörande framgångar.

”Var det oundvikligt att borgarklassen och aristokratin skulle segra i Spanien”, frågade han retoriskt, ”ett land där den proletära revolten är så fördelaktigt sammanbunden med ett bondekrig? De spanska socialisterna satt med i regeringen från revolutionens första dag. Upprättade de ett kämpande samarbete mellan arbetarklassens alla organisationer och politiska riktningar, inklusive kommunisterna och anarkisterna, svetsade de samman arbetarklassen i en enad fackförening? Krävde de att godsägarnas, kyrkans och klostrens jord skulle konfiskeras till böndernas förmån för att på det sättet vinna över dem på revolutionens sida? Försökte de kämpa för Kataloniens och Baskiens nationella självbestämmanderätt eller för Marockos frigörelse? ... Nej, de gjorde inte något av dessa saker.”

Det var ett utmärkt program som lades fram av Dimitrov, Stalins chefslakej inom Komintern. Men det var då det. Men ett år senare lät det plötsligt annorlunda.

”Det är helt felaktigt”, skrev den spanske kommunistledaren Jesús Hernández i augusti 1936, ”att den nuvarande arbetarrörelsen har som mål att upprätta en proletär diktatur när kriget förts till sitt slut. Man kan inte påstå att vi har något socialt motiv för vårt deltagande i kriget. Vi kommunister är de första att tillbakavisa detta antagande. Vi motiveras uteslutande av vår önskan att försvara den demokratiska republiken.”

Problemet var bara – kunde den Dimitrov som fört ordet på den sjunde Komintern-kongressen ha invänt om han inte just varit i full färd med att byta fot – att det krig det spanska kommunistpartiet, PCE, avsåg att föra var till försvar av den republik som avvisats av borgarna och jordägarna och som efter fem års hårda klasstrider visat sig vara en återvändsgränd för den arbetande befolkningen.

Bakom denna till synes förvånande kursändring låg det faktum att Stalin avskrivit den revolutionära retoriken till förmån för öppet samarbete med de ”demokratiska” borgarna mot de ”fascistiska”. Som det lydiga instrument för Stalins påbud som PCE var – i likhet med resten av Kominterns medlemspartier och Dimitrov – hade det snabbt fallit in i ledet.

Det stalinistiska PCE kom att i praktiken att bli den mest energiska förkämpan för återuppbyggnaden av den borgerliga republiken. Tack vare det militära stödet från Sovjetunionen skulle PCE också vinna stor anslutning – bland tjänstemän och andra grupper som dittills aldrig utmärkt sig för någon större entusiasm för arbetarklassens sak.

Socialistpartiet, CNT och POUM

Socialistpartiets högerflygel delade PCE:s inställning och partiets vänster, sin radikala retorik till trots, kom i praktiken också att göra detsamma. Socialistvänsterns populäraste ledare Largo Caballero, även kallad ”Spaniens Lenin”, accepterade i september 1936 posten som regeringschef i folkfrontsregeringen. Det var som om Lenin inträtt i Alexander Kerenskij's fallfärdiga regering – den som hans bolsjevikparti störtat i november 1917. Detta är inte alls någon långsökt jämförelse. Faktum är att Caballeros anhängare gång på gång sökte paralleller

till sitt handlande i den ryska revolutionskalendern. Må vara att de inte alltid förstod att tolka den rätt.

Och CNT, den frihetliga socialismens talesman, vad gjorde det? CNT knorrade men föll gradvis och motvilligt in i ledet. Den organisation som 1922 brutit med Komintern och avfärdat bolsjevikerna, visade sig när den själv satts på prov oförmögen att formulera ett klart och entydigt revolutionärt perspektiv. Gårdagens "antipolitiker" blev dagens regeringsmedlemmar. I en rapport till den syndikalistiska internationalen IAA:s kongress 1937, försökte ett antal CNT-ledare förklara varför de begått "kätter" mot syndikalismens anti-politiska och anti-statliga dogmer:

"Man kallade på oss i den stund då Madrid löpte allvarlig fara att falla i rebellernas händer. Det ideologiska helgerådet fullbordades. CNT hade begått en kättersk handling, som vi inte ångrar. Vi hade dittills kämpat helt ensamma mot kapitalismen och staten. När sedan kapitalismen störtades, tvingades vi ta hand om styrelsen och förvaltningen av en ansevärd del av vårt land och kunde då inte undvara den statliga makten för att bevara våra landvinningar, regularisera fabrikernas, kollektivens, transportväsendets och handels verksamhet, som vi måste utveckla för att sörja för de hundratusentals familjers behov, som var beroende av oss. Och vi måste oundvikligen infoga oss i staten. Det kunde inte få finnas en stat i staten för då skulle dessa stater ha fört en meningslös men ändå grym kamp mot varandra."

Detta var bara ren advokatyr för det faktum att CNT i själva verket hjälpte till att återuppbygga den borgerliga republiken. Det skulle bli illa lönt för den mödan.

Även det vänstersocialistiska Partido Obrero de la Unificación Marxista (POUM) skulle dra sitt strå till stacken. Det hade uppstått genom en sammanslagning av två kommunistiska grupper som tidigare uteslutits ur den Kommunistiska Internationalen, den trotskistiska rörelsens tidigare sektion Izquierda Comunista och Mauríns Arbetar- och bondeblock.

I Katalonien, POUM:s starkaste fäste, gick det med i Luis Companys regionala regering, som i ett dekret daterat den 9 oktober 1936 upplöste alla revolutionära kommittéer som sprungit fram ur kampen mot militärkuppen. POUM accepterade även utan protester att arbetarna avväpnades. I likhet med CNT skulle POUM snart upptäcka att det skulle bli illa lönt för sina insatser.

Den borgerliga ordningen återställs

Inför denna konstellation med kommunistpartiet som energisk spjutspets, bröts det spontana revolutionära uppsvinget. Gradvis började återuppbyggnaden den republikanska statsapparat som fallit sönder under julidagarna.

En "folkarmé" skapades för att ersätta de i regeringens ögon opålitliga milisförbanden; polisen reorganiserades och ställdes under regeringskontroll; arbetarkontrollen över företagen urholkades och många företag återlämnades till sina tidigare ägare; jordbrukskollektiven motarbetades, om de inte rent av, som i Aragonien, bekämpades. Den stalinistiske generalen Lister och hans 11:e division skickades till Aragonien för att återställa den republikanska ordningen.

En av de avgörande kraftmätningarna mellan de olika strömningarna i det republikanska lägret ägde rum i maj 1937 då stalinisterna understödda av Stalins säkerhetspolis, NKVD, som i kraft av det sovjetiska stödet utsträckt sina operationer till Spanien, provocerade fram en konfrontation i Barcelona och tvingade CNT och POUM att retirera i detta deras fäste. I stalinisternas ögon var de alldeles för kritiska till den stalinistiska politiken, trots att de aldrig förmådde att göra sig till talesmän för en konsekvent revolutionär, dvs antistalinistisk, politik.

Stalinisterna hade ett speciellt gott öga till POUM, eftersom POUM leddes av folk som uteslutits eller brutit med Komintern, varav en del samarbetet med Trotskij, för Stalin

inkarnationen av allt ont som hotade hans regim. Det spelade ingen roll att POUM inte var trotskistiskt; partiet undertrycktes och flera av dess ledare kastades i fängelse. Andreu Nin, en av POUM:s mest kända ledare, mördades brutalt av NKVD-agenter sedan han trots den tortyr han utsattes för i ett av stalinisternas hemliga fängelser, vägrat att utpeka sig själv som ”fascistisk spion”.

Anklagade för att vara fascister och femtekolonnare greps många POUM-medlemmar och kastades i fängelse, andra tvingades fly hals över huvud. Den kände författaren George Orwell, som hade sårats och hemförlovats från Aragonfronten där han tjänstgjort i POUM:s milis, skildrar i sin dokumentära klassiker *Hyllning till Katalonien* hur han tvingades att leka katt och råtta med den stalinist-kontrollerade polisen innan han lyckades ta sig ur Spanien.

Largo Caballero tvingades att avgå sedan han vägrat att stödja stalinisternas brutala metoder. Han isolerades och utsattes för en spärrelld av förtal från kommunistpartiet i syfte att förstöra hans fortfarande stora stöd inom arbetarklassen.

Från mitten av 1937 kom därför kommunistpartiet och dess anhängare att dominera den republikanska sidan i kraft av sin kontroll över militären och polisen – och inte minst tack vare det sovjetiska stödet. Till och med republikens militära aktioner präglades av denna utveckling. Fronten i Aragonien var länge ett av de strategiskt viktigaste frontavsnitten. Men Aragonfronten fick se sig diskriminerad när det gällde militär utrustning. Orsak? Det var här som CNTs och POUM:s miliser var som starkast.

Nederlag

När den sociala revolutionen strypts till priset av en utbredd demoralisering, CNT och POUM tvingats på knä, eller som den senare, krossats av den nyinrättade stalinistiska inkquisitionen – då var också den militära kampen förlorad. Ty i en rent militär konflikt hade Franco alla fördelarna på sin sida, än mer som republikens ledning envisades med att föra ett krig – bl a i form av stora offensiva operationer – som tärde oerhört hårt på och till slut helt undergrävde dess resurser.

Det – uppenbart begränsade – sovjetiska stödet och de Internationella brigaderna kunde inte uppväga Francos uppbackning. Han kunde räkna med Hitlers och Mussolinis aktiva stöd. Redan en vecka före militärkuppen hade Mussolini utlovat hjälp till kuppmaakarna. Nazi-Tyskland drog inte heller fötterna efter sig. Redan den 28 juli; anlände de första Junker-bombplanen till Spanska Marocko. Hitler själv hade en hög uppfattning om axelmakternas insats. Han förklarade vid ett tillfälle för den dåvarande italienske utrikesministern och Mussolinis svärson, greve Ciano: *”Utan Tysklands och Italiens hjälp skulle Franco inte existera en dag”*.

I sammanhanget är det värt att påpeka att det inte bara var axelmakterna som gav ett aktivt bidrag till Francos seger. Även amerikanskt kapital drog ett betydande strå till stacken. USA hade visserligen infört en neutralitetslag 1935 som förbjöd export av krigsmaterial till krigsförande länder – och tillämpade den gentemot Spanien trots att handlade om ett uppror mot en demokratiskt vald regering – men eftersom olja av någon märklig anledning inte räknades dit var det inget som hindrade Texas Oil Company, och andra oljebolag att leverera olja till Franco, och det på kredit. Totalt lär 3 500 000 ton olja ha levererats till Franco, leveranser som översteg den republikanska sidans oljeimport. Biltillverkarna Ford, Studebaker och General Motors försåg Francos trupper med 12 000 lastbilar och Du Pont Company levererade 40 000 bomber via Nazi-Tyskland!

Den mest ohederliga församling som funnits

Francos kunde också luta sig mot Englands och Frankrikes så kallade noninterventionspolitik.

Leon Blums franska folkfrontsregering hade först varit beredd att leverera vapen till den spanska motparten – och gjorde det också först i liten skala. Men Blum, som för den spanska regeringens representant Ferdinando de los Ríos förklarar att *”hans själ var uppriven”* men att han ändå var beredd att *”trots alla risker”* hjälpa Spanien, backade snabbt. Tillsammans med den konservativa engelska regeringen gjorde hans regering sig till förespråkare för icke-inblandning. Parterna i Spanien skulle göra upp utan yttre inblandning.

Detta officiella hyckleri – på något annat sätt kan deras hållning knappast beskrivas – passade som hand i handske för de båda regeringarna. På detta sätt hoppades de kunna undgå att dras in i den spanska konfliktens politiska återverkningar, samtidigt som ländernas ekonomiska intressen i Spanien inte kom i farozonen för repressalier. Exempelvis svarade England ensamt för en femtedel av alla investeringar i Spanien vid tidpunkten för inbördeskrigets utbrott.

Till och med Sovjetunionen anslöt sig till den internationella noninterventionskommitté som bildades. Den enda som blankt vägrade ansluta sig till vad den dåvarande amerikanske ambassadören i Spanien, Claude Bowers, senare kom att beteckna som *”den mest cyniska och ohederliga församling som funnits genom alla tider”* var Mexico. President Lázaro Cardenas vägrade inte bara att ansluta sig till non-interventionsavtalet. Trots sina begränsade resurser försåg Mexico öppet republikanerna med vapen, ammunition och livsmedel.

Sista akten

I april 1938 klövs den republikanska sidan i två delar. Sista akten började. I november var slaget om Ebro över i vilket republikanerna spelat bort 75 000 man och oersättlig utrustning utan att uppnått något annat än att ha försvagat sig själv. Hopplöst underlägsna i vapen och annan utrustning förmådde de inte stoppa Francos framryckning mot Barcelona, som kapitulerade utan strid i januari 1939. Då hade hundratusentals människor flytt över gränsen till Frankrike, där det för de allra flesta väntade en uppslitande tillvaro i flyktingläger.

Nu låg vägen fri till Madrid. Men den spanska folkfronten skulle inte ens förunnas att dö en heroisk död. Den femte mars gjorde en del av den återstående armén uppror under ledning av överste Casado, befälhavaren för Centrum-armén. Han och hans medrevoltörer inom officerskåren ville förhandla om sitt skinn med Franco. Inbördeskriget slutade därför för republikanernas del i ett inbördeskrig i inbördeskriget – som i sin tur slutade i republikens kollaps.

Den 28 maj tågade Francos soldater in i Madrid. Högern jublade över Francos seger. Från påven Pius XII kom ett telegram: *”Upplyftande vårt hjärta till Gud tackar vi Ers Excellens för Spaniens katolska seger.”*

3. De besegrades långa krig

I den blodiga konflikt som det spanska inbördeskriget utgjorde drabbade som vanligt de hårdaste slagen de arbetande. Under republiken hade de fått göra de största uppoffringarna trots att deras förhoppningar sveks och deras talesmän förföljdes. De fick också betala dyrt när republiken bröt samman på våren 1939.

I det förhärjade Spanien hemsöktes de arbetande av svält och terror. Åratal efter inbördeskrigets slut fortsatte det nationalistiska terrormaskineriet sitt blodiga värv. I december 1939 fanns det cirka 300 000 politiska fångar i Francos fångläger och fängelser. Enligt en halv-officiell uppgift lär nära 200 000 arbetare ha avrättats mellan 1939 och 1944. Andra källor uppger dock betydligt lägre siffror, men det är uppenbart att även om osäkerheten om antalet avrättade fortfarande är stort, så fortsatte de mer eller mindre summariska avrättningarna under flera år efter kriget.

Det besegrade, demoraliserade, svältande och terroriserade spanska folket skulle behöva lång tid för att återhämta sig efter nederlaget. Bortsett ifrån ett kortlivat uppsving i slutet av fyrtio-talet skulle det dröja ända fram till början av 60-talet innan man på allvar kan tala om arbetarrörelsens pånyttfödelse i och med strejkvågen 1961-62 och den första arbetarkommisionens uppkomst 1964.

Även de som lyckades undfly Francos diktatur skulle få sina liv präglade av nederlaget.

En halv miljon flyktingar

Totalt antas en halv miljon människor ha flytt undan sammanbrottet till Frankrike, där de fick ett mycket kallsinnigt mottagande av regeringen Daladier.

Den franska högern hetsade mot de värnlösa flyktingarna och krävde att ”de röda horderna” skulle överlämnas till Franco och, som en ultrareaktionär tidning uttryckte det, få hans ”för-låtelse”. Men den franska regeringen vågade sig inte på en så massiv deportering, även om det finns en del som talar för att den faktiskt övervägde en sådan aktion. Sarrau, inrikesministern, trodde att alla utom cirka 50 000 skulle kunna förmås lämna Frankrike. I själva verket skickades mellan 15 och 20 procent av flyktingarna tillbaka.

Det enda land som visade verkligt intresse för flyktingarna var president Cardenas Mexiko. Redan på ett tidigt stadium meddelade Cardenas att hans regering var beredd att ta emot ett obegränsat antal flyktingar. Men av flera skäl lyckades inte mer än 15 000-20 000 flyktingar ta sig till Mexiko innan den nazistiska ockupationen av hela Frankrike satte stopp för den möjligheten. Sovjetunionen som stött republiken, och som tagit hand om större delen av dess guldreserv, tog bara emot 4 000 flyktingar!

Interneringsläger

De flyktingar som blev kvar i Frankrike internerades i stora inhägnade läger som ofta till en början saknade varje form av bekvämligheter. De övervakades och utsattes för allehanda former av diskriminering av den franska regim som redan i februari 1939 erkänt Francos regering som Spaniens lagliga regering – en månad före Madrids fall och vid en tidpunkt när republikanerna fortfarande kontrollerade nära en tredjedel av Spanien.

Den kände författaren och före detta stalinisten Arthur Koestler, som själv internerades i Le Vernet, ett av de västa lägren, där cirka 2 000 ”opålitliga” eller ”oroliga” flyktingar placerats, berättade senare att flera av de internerade var överens om att de i fråga om mat, hygien och livets andra nödvändigheter behandlades sämre än i de nazistiska förkrigs-koncentrationsläger många av dem haft erfarenhet av. I Le Vernet fanns nära 30 olika nationaliteter representerade och många av de internerade hade tillhört de internationella brigaderna.

Som ytterligare salt i såren upptäckte de att det demokratiska Frankrike behandlade de tyska krigsfångarna, som tagits i det andra världskrigets inledningsskede, bättre än de antifascistiska flyktingarna i Le Vernet: *”Var man nazist behandlades man anständigt men om man var antifascist behandlades man som smuts.”*

Även om Le Vernet var ett av de värsta lägren var situationen inte mycket bättre i de övriga lägren ens flera månader efter de tagits bruk av de franska myndigheterna. Doktor Peloquin, en pensionerad militärläkare, studerade några av lägren i början av 1940. Hans lakoniska omdöme var att situationen var *”mothjudande”*.

Främlingslegionen

Från april 1939 tillät de franska myndigheterna flyktingarna att lämna lägren om de kunde få arbete eller anslöt sig till Främlingslegionen. Många anarkister tvingades att ansluta sig till

legionen under hot om att de annars skulle skickas tillbaka till Spanien. Ungefär tiotusen fick eller såg sig tvungna att ta värvning i den franska krigsmakten där de placerades under strikt fransk ledning.

Att ansluta sig till ett arbetskompani var en fjärde väg som starkt uppmuntrades av de franska myndigheterna. Men villkoren var ofta så dåliga att många flyktingar var ovilliga att tjänstgöra i dem. Merparten av arbetskompanierna sattes in i de norra och nordöstra delarna av Frankrike, områden som skulle förvandlas till krigsskådeplatser när de nazistiska arméerna bröt in över Frankrike i maj 1940.

I februari 1940 fanns nästan bara kvinnor, barn gamla och sjuka kvar i lägren, förutom en kontingent ”önskade” i straffläger som Le Vernet. Där lär för övrigt två tredjedelar frivilligt ha ansökt om att få tjänstgöra i den franska armén i samband med krigsutbrottet i september 1939. Inte för att de älskade Frankrike, utan för att de ville slåss mot fascismen. Genom att slåss mot Hitler utan vars stöd Franco aldrig kunnat segra, hoppades de att kunna bidra till den spanska diktaturens fall. Ett synsätt som de troligtvis delade med majoriteten av flyktingarna.

På alla fronter

Det är föga känt att veteranerna från Spanien var bland dem som slogs mest hårdnackat och med stora förluster mot den nazistiska krigsmaskinen. De deltog på alla fronter i väst, från Norge, där de ingick som en viktig komponent i de allierades expeditionskår 1940 till de Fria franska styrkorna under de Gaulle.

Flyktingarna utgjorde också en viktig del av den franska motståndsrörelsen mot den nazistiska ockupationsmakten och deltog i en rad väpnade aktioner mot den nazistiska ockupationsmakten, i synnerhet månaderna före och efter den allierade invasionen av Normandie, när motståndsrörelsen gjorde vad den kunde för att sabotera och lamslå ockupationsstyrkorna. En insats som fick general Eisenhower att säga att motståndsrörelsens insatser varit värda 15 reguljära armédivisioner.

De första reguljära arméstyrka som nådde Paris 1944, ett stridsvagnskompani ur den 2:a franska pansardivisionen, bestod bland annat av ett antal spanska veteraner från Durruti-divisionen. Den anarkistiska Durruti-divisionen var uppkallad en av Spaniens mest legendariska anarkistledare under inbördeskriget. Det var en av de sista arméenheter som gått över den franska gränsen i februari 1939. Dess sista uppgift hade varit att täcka återtåget. Av de franska myndigheterna betraktades den som ett oroselement och därför hade många av Durruti-männen internerats i Le Vernet eller tvingats in i Främlingslegionen. Baktanken var att legionens ökänt hårda disciplin skulle hålla dem i schack.

Det är betecknande att när kompaniet lämnade Paris hade den smugglat med sig ett antal veteraner från Durruti-divisionen. De skulle, var det tänkt, samla in vapen och annan utrustning för den kommande befrielsen av Spanien.

Väntjänst åt nazisterna

Efter Frankrikes kapitulation 1940 styrdes den icke-ockuperade delen av landet av en auktoritär och konservativ regim under marskalk Pétain som var helt inställd att samarbeta med Nazi-Tyskland. Regimen som fick sitt namn efter platsen där den hade sitt säte, kurorten Vichy, hade stöd av den övervägande majoriteten av den franska borgarklassen.

Vichy-regimen lät utlämna många flyktingar, bland dem Luis Companys, den katalanske ledaren, till Franco som gjorde processen kort med dem. Men även om marskalk Pétain var vän till och beundrare av Franco ansåg de franska myndigheterna att de hade mer att vinna på att behålla flyktingarna än att utlämna dem *en masse* till Franco. Däremot öppnade den

flyktinglägren för nazisternas jakt på arbetskraft. Flyktingarna ställdes inför det enkla valet att antingen arbeta frivilligt för nazisterna eller också tvingas att göra det.

Många av dem som föll i nazisternas händer deporterades till en säker död i de nazistiska koncentrationslägren. Det beräknas att av de cirka 12 000 spanjorer som transporterades till koncentrationslägret Mauthausen, där det reserverats plats för de spanska republikanerna, dog 80 procent. I Mauthausen dukade sammanlagt 200 000 människor för Hitlers ”nyordning”.

Återupptog striden

När Hitlers välde började att vackla 1943 efter nederlaget vid Stalingrad var det många flyktingar som trodde att Francos stund snart var kommen.

De ledande spanska exilpolitikerna satte dock sitt hopp till de allierade och från 1945 Förenta Nationerna. De borde ha fått en tankeställare när det visade sig att FN inte var villigt att uppta den republikanska exilregeringen bland sina medlemmar med den märkliga motiveringen att denna förhållit sig neutral till axelmakterna under kriget!

Men medan exilpolitikerna pratade och fortsatte sina manövrer gick tusentals anarkistiska och kommunistiska veteraner över gränsen till Spanien för att ansluta sig till den gerillakamp som redan börjat ta form och ta upp striden med Franco på nytt.

Från 1943, och i synnerhet efter befrielsen av Frankrike 1944, och fram till några år in på 50-talet utkämpade denna gerilla en heroisk men med tiden allt mera utsiktslös kamp med Francos diktatur. Samtidigt fick de uppleva hur gårdagens allierade stormakter förvandlades till bittra fiender i det kalla krigets allt hätskare klimat, och hur Franco på nytt blev rumsren i Washington och London.

1955 valdes Francos Spanien in som medlem i FN, som hade avvisat den då alltför stinkande Franco-regimen vid sitt grundande. Innan dess hade USA tagit Franco under sitt beskydd och stöttat upp hans regim med dollar och vapen.

Undan för undan tvingades de republikanska veteranerna att ge upp och lämna de barrikader de bemannat under många år av så gott som oavbruten kamp. (Den sista gerillakampen lär ha varit Jose Castro Veiga (El Piloto), som dog i mars 1965 utan att ha lagt ned sitt vapen.)

Gradvis smälte de spanska veteranerna in i det franska samhället. En del använde sig av Francos amnestier för att återvända till Spanien. Vardagslivets bekymmer tog överhanden även om de flesta antagligen aldrig gav upp sina förhoppningar om att få uppleva diktaturens fall.

När Francos regim väl följde den döde diktatorn i graven under 70-talet fanns få av dem kvar. De som då tog tillfället i akt att återvända till Spanien kände sig ofta mycket kluvna när de ställdes inför de förändringar som landet genomgått. De var veteraner från en epok vars rörelser, traditioner inte längre fanns kvar; de var helt enkelt främlingar i ett land som de kämpat så hårt för att återerövra.

4. De internationella brigaderna

Ungefär femhundra svenskar kämpade i de Internationella brigaderna på den republikanska sidan i det spanska inbördeskriget. Många av dem stupade i försvar av republiken. Inte så få av dem som rest till Spanien för att ansluta sig till brigaderna fick utstå trakasserier från myndigheterna när de återvände hem. Men inom arbetarleden betraktades de som hjältar. Hjältar var de förvisso, men på basis av vad som idag är känt måste man också konstatera att deras offervilja och lojalitet missbrukades.

De totalt 36 000 av 53 olika nationaliteter som ingick i de Internationella brigaderna var inte den enda på den republikanska sidan.¹ Utöver dessa fanns det ytterligare cirka 10 000 frivilliga i andra förband. Inte så få återfanns i de syndikalistiska milis- och sedermera reguljära arméförbanden. Ytterligare andra tjänstgjorde i POUM-milisen eller Lenin-divisionen som den senare kom att kallas. Den sedermera berömde författaren George Orwell var en av dem som kämpade i Lenindivisionen. Han skildrade sina upplevelser i *Hyllning till Katalonien*, som idag betraktas som en dokumentär klassiker. De Internationella brigaderna var dock den största och mest kända av de frivilliga insatserna i det spanska inbördeskriget.

Försvarade Madrid

Den första brigaden sattes i början av november 1936 till försvar av det hotade Madrid, Spaniens huvudstad vars fall kunde ha påskyndat de revolterande generalernas seger. Det är omdiskuterat vilken betydelse dess insatser hade för försvaret av Madrid, men de flesta bedömare tycks vara ense om att brigadens uppdykande innebar en psykologisk vitamininjektion för de hårt pressade försvararna.

Totalt skulle det organiseras fem brigader (plus ytterligare ett antal mindre styrkor) i vilka de frivilliga i görligaste mån organiserades nationsvis för att underlätta sammanhållning och befälsstruktur. Genom att de numrerades 11 till 16 har det uppstått en viss förvirring om deras verkliga antal och storlek, som mest lär det aldrig ha funnits mer än cirka 18 000 man i brigaderna vid ett och samma tillfälle.

Brigaderna, vars utseende skulle växla allt efter krigets utveckling, deltog i praktiskt taget alla viktiga strider fram till deras upplösning i slutet av 1938.

Misstro

Det var den Kommunistiska Internationalen som var drivande bakom deras tillkomst och som i praktiken skapade brigaderna. Flera, om inte majoriteten av deras befälskader var kommunister eller för att ge dem deras rätta namn: stalinister. Under 20-talet hade nämligen alla andra strömningar rensats ut ur den officiella kommunistiska rörelsen.

Men alla som anslöt sig till de Internationella brigaderna var inte stalinister även om en betydande del av brigadisterna var medlemmar i de stalinistiska kommunistpartierna. I brigaderna återfanns även socialdemokrater, radikala humanister och partilösa. De enda som inte återfanns i brigaderna var folk från partier och grupper till vänster om de stalinistiska kommunistpartierna.

Detta berodde inte bara på att dessa betraktade brigaderna med misstro och ofta avrådde sina medlemmar och sympatisörer från att söka värvning i dem. Misstankarna var befogade. Idag är det belagt att brigadisternas åsikter noga övervakades och att varje uttryck för oppositionella åsikter riskerade att bestraffas strängt. Ett antal brigadister avrättades för att ha gett uttryck eller misstänkts för ha oppositionella åsikter, eller bara för att vädrat sitt missnöje. Hur många som avrättades är dock okänt. En av brigadernas ledande figurer, André Marty, skall ha hävdats att han beordrat avrättningar av omkring 500 brigadister. Men uppgiften har bemötts med tveksamhet, eftersom den förre ledaren för den franska Svarthavsflottans myteri 1919, knappast framstått som ett trovärdigt vittne i sina alltmer besatta utgjutelser över verkliga och inbillade motståndare.

Brigadisterna användes även i kampen mot oppositionella. I sin självbiografi *Jumping the Line* berättade författaren William Herrick, som tjänstgjorde i Abraham Lincoln-bataljonen,

¹ Det totala antalet brigadister är omstritt. De siffror jag använder här är hämtade från Michael Jacksons utförliga diskussion i *Fallen Sparrows: The International Brigades in the Spanish Civil War*.

hur han fortfarande efter flera decennier, plågades av minnet av hur han en natt kommenderats att övervara avrättningen av tre unga vänsterradikala spanjorer. Skälet till att han kommenderats att bevittna avrättningen var uppenbarligen för att lära honom en läxa, sedan hans älskarinna, en hundrafemtioprocentigt lojal stalinist, angivit honom för ”opportunist”. Herrick var då fortfarande en lojal stalinist, men upplevelserna av stalinismens brutala framfart i Spanien banade väg för hans uppbrott från Moskva.²

Även om det inte förekommer några uppgifter om att svenska brigadister var inblandade i jakten på verkliga och inbillade meningsmotståndare, så kunde de mycket väl ha satts in om bara behovet uppstått. En svensk brigadist, Per Eriksson, berättade i en intervju att han kommenderats till Barcelona i december 1937 för att ingå i en styrka som skulle ”förhindra såna upplopp som tidigare satts igång av POUM, det trotskistiska partiet”. Det han syftar på är händelserna i maj 1937 som ledde till POUM:s undertryckande.

Det säger för övrigt en del om kvalitén på de informationer Per Eriksson fått att han kallar POUM för ”trotskistiskt” trots att det inte var det och gör det ansvarigt för ”upplopp” som inte ägt rum – om inte hans stalinistiska uppdragsgivare med det avsåg Barcelona-arbetarnas upprörda reaktioner på stalinisternas försök att inskränka det inflytande de erövat.³

Oerhörda förluster

Brigadernas fick de betala ett högt pris för sin militära insats. Förlusterna var oerhörda, i synnerhet som de ofta sattes in på de mest omstridda punkterna. Av exempelvis de omkring femhundra svenskar som i huvudsak var organiserade i Georg Branting-kompaniet, stupade ungefär en tredjedel.

Men det var inte bara det faktum att brigadisterna ofta sattes in som chocktrupper som förklarar de höga förlusttalen. Herrick hävdar, och historikern Michael Jackson som undersökt saken instämmer, att brigadisterna var påfallande dåligt utbildade, bortsett ifrån dem som hade tidigare krigserfarenhet, och ofta leddes på ett sätt som bara kunde maximera förlusterna. Vad det berodde på är det däremot svårt att svara på. Det kan ha bottnat i, som George Orwell noterade, spanjorernas övertro på de utländska frivilligas militära förmåga, och ren nonchalans, om inte den hänsynslöshet som var ett slående drag hos den stalinistiska byråkratin.

I vilket fall som helst kom de höga förlusttalen i kombination med en minskande rekrytering till att brigaderna alltmer kom att fyllas på av reguljära spanska soldater och gradvis förlora sin ursprungliga karaktär.

I september 1938 meddelade den republikanska regeringen Nationernas Förbund att den skulle hemförlöva brigadisterna. Men inte alla frivilliga kunde resa hem eftersom de var flyktingar undan de auktoritära regimerna i Centraleuropa och de erbjöds uppenbarligen inte heller möjlighet att slå sig ner i Sovjetunionen.⁴

² Herricks uppgifter brukar avfärdas med att han är antikommunist, men faktum är hans självbiografi framstår som ett mycket trovärdigt vittnesmål av en man som först trott på stalinismen och sedan brutit med den.

³ Ofta höll brigadisterna fast vid den läxa de lärt sig i brigaderna. Det är få människor som är beredda att kritiskt granska och, om nödvändigt, ompröva den kanske mest spännande och heroiska tiden av sitt liv. Som ung elev vid en folkhögskola träffade jag en av dessa veteraner, en åldring, som övertygat försökte bevisa för mig och de andra eleverna att de spanska trotskisterna gått fascismens ärenden.

⁴ Vilket ironiskt nog räddade dem från att riskera att falla offer för Stalins utrensningar i likhet med bl a den sovjetiske generalkonsuln i Spanien Antonov-Ovsejenko som återkallades 1937 och avrättades två år senare utan rättegång, eller Valetín Gonzalez, den berömde stalinistiske befälhavaren ”El Campesino”, som föll i onåd och hamnade i arbetsläger.

Många blev kvar till republikens sammanbrott på våren 1939. En del hamnade i Francos händer, men flertalet lyckades ta sig över gränsen till Frankrike, där de internerades. Där fick de bara en kort respit innan striden började på nytt.

5. Den svenska solidariteten med Spanien

”I striden mellan svart diktatur och folklig regim är vårt ställningstagande på förhand givet även om den folkliga regimen i Spanien icke vunnit fasthet och ännu tycks kunna ge garantier för en demokratisk ordning. Men även om man blott håller sig till vad man nu närmast kan följa måste en seger för folkfronten vinna tillfredsställelse.”

Det var den socialdemokratiska partiledaren Per-Albin Hanssons reaktion på inbördeskrigets utbrott några dagar tidigare. Ställningstagandet återfanns i *Socialdemokraten* den 22 juli 1936.

Men när socialdemokratin återtog regeringsmakten efter valet på hösten 1936, slöt man upp bakom den engelsk-franska ickeinblandnings- eller noninterventionspolitiken. Den förutvarande borgerliga ”semesterregeringen”, så kallad på grund av sin kortvarighet, hade redan anslutit sig till den engelsk-franska hållningen. Regeringsskiftet kom därmed inte att innebära någon förändring av förhållningssättet till den spanska konflikten.

Det ställningstagande som varit ”på förhand givet” blev inte mycket mer än välvilja i ord. I praktiken anslöt sig den socialdemokratiska regeringen till vad som av den amerikanske journalisten och historikern William Shirer karaktäriserades som *”en av de mest upprörande farsor som utspelades i Europa mellan de båda världskrigen”*. Till den liberale Shirers omdöme anslöt sig ingen mindre än ett av den europeiska socialdemokratins ledande namn under efterkrigstiden, Willy Brandt.

För Brandt, som en period vistades i Spanien under inbördeskriget och själv var flykting från det nazistiska Tyskland på 30-talet, var det inte lätt att blunda för icke-inblandningens bittra konsekvenser: Att den spanska republiken lämnades åt sig självt i en förtvivlad kamp mot Franco och hans fasciststödda arméer.

Det som framför allt gjorde noninterventionspolitiken till en fars var att både Hitler och Mussolini formellt anslöt sig till den – och fortsatte att sända vapen och soldater till Franco.

Paradoxalt nog anslöt sig även Sovjetunionen officiellt till noninterventionspolitiken – utifrån strategiska avvägningar i den så kallade folkfrontspolitikens hägn.⁵ Men eftersom det snabbt blev varse att Hitler och Mussolini såg anslutningen noninterventionspolitiken som en cynisk taktisk manöver började det ge militärt stöd till regeringssidan – än mer som det insåg att ett nederlag för republiken skulle inverka negativt på Sovjetunionens prestige, och inte minst anspråk på att spela en ledande roll i kampen mot fascismen. Men det militära stödet kom aldrig i närheten av det stöd Franco fick av Hitler och Mussolini, även om det kom att väga mycket tungt i republikens inrikespolitiska utveckling.⁶

⁵ Folkfrontspolitiken hade proklamerats 1935 sedan den djupt sekteristiska så kallade Tredje perioden-politiken kapitalt misslyckats med att stoppa Hitler. Påbudet för dagen var att stalinistiska kommunistpartierna skulle försöka skapa breda klassallianser – folkfronter – tillsammans med den demokratiskt sinnade delen av borgarklassen mot krig och fascism. Som både Spanien och Frankrike skulle visa slutade 30-talets folkfrontspolitik i ett fullständigt fiasko.

⁶ Totalt verkar lite mer än 2 000 sovjetiska soldater och officerare ha tjänstgjort i Spanien – militärhistorikern Antony Beevor kommer fram till ”högst 2 150, av vilka 600 inte deltog i strid” samt ytterligare 50-60 man från den sovjetiska säkerhetspolisen och diplomatkåren. Detta skall jämföras med drygt 70 000 italienare och 20 000 tyskar på Francos sida, varav de senare huvudsakligen samlade i Legion Condor.

Lag mot frivilliga

I enlighet med sin anslutning till noninterventions-politiken, lade den svenska regeringen i början av 1937 fram ett lagförslag *"angående åtgärder för att förhindra frivilligas deltagande i inbördeskriget i Spanien m.m."*. Lagförslaget kommenterades av utrikesutskottet i riksdagen med bland annat följande minnesvärda rader: *"Förslaget om förbud mot utländska frivilligas enrollering i de spanska stridskrafterna har sålunda framtvingsats av den överhängande risken i detta fall för en, öppen eller maskerad, direkt intervention av allt större mått genom militärkontingenter från utomstående länders sida."*

Lagförslaget antogs i början av mars av riksdagens båda kamrar. Sveriges kommunistiska parti (SKP) stödde överraskande regeringens förslag, om än med vissa reservationer.

Det syndikalistiska SAC tog klart ställning mot *"non-interventionsskojet"*, men det enda parti i riksdagen som förkastade förslaget var Kilboms och Flygs Socialistiska Partiet (SP). Det hade sitt ursprung i en splittring av SKP 1929, då majoriteten av partiledningen uteslöts ur Kommunistiska Internationalen och tog med sig majoriteten av medlemmarna, för att sedermera anta namnet Socialistiska Partiet efter att ha gått samman med en socialdemokratisk avsplittring ledd av Albin Ström.

I riksdagsdebatten förklarade Ture Nerman, en av partiets talesmän: "Jag konstaterar helt kort att någon sådan nonintervention, någon opartiskhet, ingen neutralitet ingalunda förekom i fråga om Finland 1918, då Sverige tillät och officiellt efteråt hyllade en så kallad vit brigad och jag är övertygad om, att hade det i Spanien gällt ett arbetaruppror så hade Nationernas Förbund inte rört ett finger för att hävda neutraliteten... Denna lagstiftning är till för att förhindra arbetarklassens hjälp till det spanska folket."

I denna fråga hade det Socialistiska Partiet inga svårigheter att ta ställning. Däremot hade det uppenbara svårigheter att bli ense om det skulle vara för (Kilboms linje) eller emot (Flygs och majoritetens linje) krav på vapenexport till det republikanska Spanien. En debatt som bara bidrog till att förgifta klimatet inom partiledningen och bana väg för partiets splittring 1937.

Beslutet om förbud att ta värvning i Spanien blev en så pinsam historia för regeringen att när de svenska deltagarna i de internationella brigaderna återvände hem i slutet av 1938 beslöt regeringen att sätta lagen ur spel. I ett cirkulär till domstolar och polis meddelade regeringen att bara de som tagit värvning efter den 21 oktober 1938 skulle kunna åtalas – exakt en månad tidigare hade republikens regeringschef Negrín meddelat att alla utländska frivilliga skulle dras tillbaka.

Spanienrörelsen

Trots den socialdemokratiska regeringens strutspolitik – genom noninterventionspolitiken ville man rädda freden, var regeringens argument – växte en omfattande solidaritetsrörelse fram med Spaniens folk.

Redan i juli 1836 hade socialdemokraten Georg Branting uppmanat sina partifränder att bilda solidaritetskommittéer. Men det skulle dröja en bit in på hösten innan Svenska Hjälpkommittén för Spanien (SHfS) grundades och kom igång med sin verksamhet. Den centrala kommittén bildades redan i början av oktober med Georg Branting som ordförande, vilket gav tyngd åt kommittén eftersom Branting inte bara var riksdagsledamot och medlem av SAP:s partistyrelse utan också den gamle ledaren Hjalmar Brantings son. Men det upprop som kommittén gick ut med undertecknades inte av några officiella representanter för SAP eller LO.

SHfS:s målsättning beskrevs som humanitär och antifascistisk. Eller som det uttrycktes i Göteborgskommitténs upprop: Kommittén som bildats på initiativ av SAC några dagar före

den centrala kommittén såg dagens ljus, skulle ”i samverkan med alla demokratins, fredens och frihetens vänner... verka för moralisk och humanitär hjälp till det på den legitima spanska regeringens sida kämpande spanska folket”.

SHfS stöddes av så gott som hela arbetarrörelsen. Den hade inget enskilt medlemskap utan dess lokala hjälpkommittéer var samordningsorgan mellan de lokala medlemsorganisationerna. Som mest lär det ha funnits över 400 kommittéer i verksamhet.

Deras huvudsakliga aktivitet bestod i insamlingar av främst pengar. I början samlade man också in kläder men på den republikanska regeringens begäran övergick man till att enbart samla in pengar. I Stockholm lär aldrig färre än 700 aktivister ha deltagit i insamlingsaktionerna och i Göteborg deltog ibland mer än 1 000 personer i de dörrknackningsoperationer som organiserades. Varje insamlingskampanj hade en bestämd målsättning som exempelvis inköp av en ambulans till Spanien.

Arbetarna ryggraden

Fackföreningar och andra organisationer bidrog till insamlingen genom att exempelvis besluta om att skänka en timlön till Spanien. Inom fackföreningsrörelsen kunde det ibland bli konkurrens om vilken insamling man skulle skänka till eftersom LO drev en egen insamling.

Enligt Bertil Lundvik, som gjort den mest omfattande studien av den svenska solidaritetsrörelsen, *Solidaritet och partitaktik*, samlades totalt in 5,7 miljoner kronor. En med dåtidens penningvärde imponerande summa. Även demonstrationer och solidaritetsmöten och turnéer spelade en viss roll i verksamheten. I storstäderna kunde solidaritetsdemonstrationer samla uppemot 10 000 deltagare.

I anslutning till Spanien-rörelsen gavs tidskriften *Solidaritet* ut. I den medarbetade många av dåtidens kända radikala intellektuella. Som mest hade den en upplaga på 22 000 exemplar. Men till syvende og sidst var det arbetarna som var ryggraden i Spanien-rörelsen. Något som också präglade det svenska inslaget i de internationella brigaderna. Den absoluta majoriteten av de svenskar som anslöt sig till brigaderna var arbetare, vilket kan jämföras med exempelvis den nordamerikanska kontingenten där den största gruppen utgjordes av studenter.

Olust och vända

Spanien-rörelsen kunde naturligtvis inte undgå att påverkas av den komplicerade politiska situationen i det republikanska Spanien.

För den socialdemokratiska vänstern blev Spanien-rörelsen en lösning på dilemmat med noninterventions-politiken. Genom SHfS, som den ju spelat en nyckelroll för att initiera, fick den utlopp för sina sympatier för den spanska republiken och sin anti-fascism.

Även för SKP var frågeställningen relativt okomplicerad. Utifrån det folkfrontsperspektiv det anammat tillsammans med den internationella stalinist-rörelsen, efter några års sekteristisk ökenvandring runt decennieskiftet, var Spanien-rörelsen en progressiv folklig rörelse till stöd för det spanska folket. Det kom därför också att spela en pådrivande roll i solidariteten.

För Socialistiska Partiet och SAC var Spanien-solidariteten inte så okomplicerad som för de båda ovannämnda. Deras spanska meningsfränder, POUM och CNT, utsattes ju för hårda attacker från de spanska stalinisterna. I mitten av 1937 undertrycktes POUM även om det skulle dröja till slutet av 1938 innan det formellt förbjöds av de republikanska myndigheterna.

Inom SP-ledningen uttalades på ett tidigt stadium misstankar om att de pengar som ”insamlas här i landet går till folk i Spanien som bekämpar oss där” (SP-medlemmen Evald Höglund). Samtidigt bedömde den det som politiskt omöjligt att bryta med SHfS. SP:s olust och vända

kunde inte annat än bidra till att lägga sordin på dess engagemang i Spanien-rörelsen, även om partiet försökte hjälpa upp situationen med egna insamlingar till POUM.

Samma inställning kom också till uttryck i deras inställning till frågan om värvning till de stalinistkontrollerade internationella brigaderna. SP avrådde från *”värvning av frivilliga till Spanien, då dessa måste förbinda sig att kämpa mot POUM”* förklarade en av partiets ansvariga i frågan, Kurt Forslund.

Luften gick ur

När republiken bröt samman på vårkanten 1939 gick solidaritetsverksamheten inte oväntat tillbaka. En viss aktivitet fortsatte till stöd för de spanska flyktingarna i Frankrike. Men på sensommaren 1939 flyttade plötsligt kriget närmare Sveriges gränser, när Hitler invaderade Polen och England och Frankrike förklarade Tyskland krig.

Många av de återstående kommittéerna upplöstes och de som var kvar splittrades när SKP uteslöts i samband med det finsk-ryska vinterkriget. Socialdemokratin slöt upp bakom den finska regeringen och SKP försvarade Stalins invasionsförsök. SKP:s hållning, som i ett slag undergrävde de sympatier partiet byggt upp under senare delen av 30-talet, möjliggjorde för socialdemokratin att isolera partiet inom arbetarrörelsen. Men konsekvensen av dess frontförändringar blev att den återstående luften fullständigt gick ur Spanien-rörelsen.